

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ

**“ЗАМОНАВИЙ АДАБИЁТШУНОСЛИКНИНГ
НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ”**

МОДУЛИ БЎЙИЧА

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ

“Тасдиқлайман”

Тармоқ маркази директори

проф. Б.Х.ХОДЖАЕВ

2017 йил

“ЗАМОНАВИЙ АДАБИЁТШУНОСЛИКНИНГ НАЗАРИЙ-
МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ”

модули бўйича

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Малака ошириш курси йўналиши:
Тингловчилар контингенти:

Ўзбек адабиётшунослиги
олий таълим муассасаларининг
профессор-ўқитувчилари

Тошкент – 2017

**Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 2017 йил 24 августдаги 603-сонли буйруғи билан
тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.**

Тузувчи:

Б.Каримов, ТошДЎТАУ
“Адабиёт назарияси ва
замонавий жараён” кафедраси
профессори, филол фанлари
доктори

Такризчилар:

Л.Тошмухамедова - филология
фанлари номзоди, доцент
У.Жўрақулов – филология
фанлари номзоди, доцент

*Ўқув-услубий мажмуа Алишер Навоий номидаги ТошДЎТАУ
Кенгашининг 2017 йил 26 августдаги 1-сонли қарори билан нашрга
тавсия қилинган.*

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	11
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	17
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	38
V. КЕЙСЛАР БАНКИ	39
V. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	41
VI. ГЛОССАРИЙ	42
VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	52

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 26 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 278-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сон, 2016 йил 13 майдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4797-сон, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришга бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармонлари, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ 2909-сон Қарори йўналишлари мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади.

“Замонавий адабиётшуносликнинг назарий-методологик асослари” миллий кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жавраёнида адабиётшуносликнинг энг муҳим тамойиллари билан, дунё адабиётшунослигидаги етакчи методлар билан тингловчиларни таништиришни мақсад қилиб қўяди.

Замонавий адабиётшуносликдаги энг муҳим илмий-назарий масалалар, мустақиллик даври адабиётшунослигидаги ўзига хос янгиланишлар мазкур курсни кун тартибига келтириб қўяди.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Замонавий адабиётшуносликнинг назарий-методологик асослари” модулининг мақсади: педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчиларини адабиётшуносликнинг энг муҳим методологик асослари, бадиий асарга ёндашув усулларига доир билимларини кенгайтириш, шунингдек, ушбу фан доирасида уларда кўникма ва малакаларини ҳосил қилишдан иборатдир.

Модулнинг вазифалари:

- адабиётшуносликнинг филологик таълимдаги ўрни ва айрим муаммоларини талқин қилиш;
- илмий-адабий тафаккурдаги янгиликларни таҳлил этиш;
- тингловчиларда энг зарурий илмий методларни амалиётда амалда қўллаш;
- адабиётшунослик методларини аниқ бир бадиий асар талқинига татбиқ этишга ўргатиш;
- янги давр адабиётшунослиги олида турган энг долзарб масалаларни муҳокама қилишга ўргатиш;
- тингловчиларда адабий-илмий баҳс-мунозара маданиятни шакллантириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар

“Замонавий адабиётшуносликнинг назарий-методологик асослари” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида **ТИНГЛОВЧИ:**

- ҳозирги замонда фаннинг образи, фан тараққиётининг асосий босқичлари ва функциялари, фан тараққиётига оид ёндашувларни билиши; муаллифга тегишли услублар тамойиллари ва бадиий асар шаклига доир ёндашувларни; дунё адабиётшунослигидаги энг самарали методларнинг индивидуал хусусиятларини; замонавий ўзбек адабиёти ва адабиётшунослигидаги янгиликларни **билиши лозим;**

- бадий асарнинг шакл компонентларини талқин қилиш; адабиётшунослик методлари асосида бадий асарларни таҳлил қилиш; бадий матнда муаллиф ва образ муносабатини аниқлаш; бадий асарни тушуниш ва тушунтириш; адабий талқинга доир дунё адабиётшунослигидаги етакчи методларни қўллаш **кўникмаларига эга бўлиши лозим**;

- бадий тасвир воситаларининг матндаги ўрни ва вазифасини аниқлаш; бадий асар талқинида шаклий унсурларни фарқлаш; бадий асарга ёндашувда дунё адабиётшунослигининг илғор методларини қўллаш; адабий талқинда герменевтик доирадан фойдаланиш; бадий асарни психологик, психоаналитик методлар асосида баҳолаш **малакаларига эга бўлиши зарур**.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Замонавий адабиётшуносликнинг назарий-методологик асослари” курси маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Модулни ўқитиш жараёнида маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан; ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий хужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулни ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Замонавий адабиётшуносликнинг назарий-методологик асослари” модули ўқув режасидаги мумтоз поэтик асарлар таҳлилида замонавий усуллар, ўзбек фольклоршунослигининг янгилашиш тамойиллари, нутқ санъати модуллари билан боғлиқликда ва узвийликда амалга оширилади.

Модулни андрагогик таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар таълим ва тарбия жараёнларини адабиётшуносликнинг назарий-методологик асосларини ўрганиш, уларни таҳлил этиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат					
		Умумий соат	Аудитория ўқув юкламаси				Мустақил таълим
			Жами	жумладан			
				Назарий	Амалий машғулот	Кўчма машғулот	
1	Адабиётшунослик фанининг филологик таълимда тутган ўрни ва методология масаласи	2	2	2		-	-
	Бадиий асарга социологик ёндашув	2	2		2		
2	Адабиётшунослик методлари таснифи	2	2	2			
	Биографик методга хос хусусиятлар	2	2		2		
3	Бадиий асар муаллифига тегишли методлар ва назарий асослар	2	2	2			2
	Психологик метод имкониятлари	2	2		2		
4	Адабий контекст ва шаклга доир методларнинг асосий тамойиллари	2	2	2			
	Формал мактаб ва формал метод	2	2		2		
5	Замонавий ўзбек адабиётшунос-лигига хос етакчи тамойиллар	2	2		2		
6	Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва “Жаҳон адабиёти” журналида амалий машғулот	4	4				2
	Жами	22	18	8	10		4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Адабиётшуносликнинг филологик таълимда тутган ўрни ва методлар масаласи.

Филологик таълимнинг ўзига хос таркибий қисмлари. Адабиётшунослик объекти ва таркиби. Унинг объекти бадиий асар, ижодкор, назарий асарлар адабиёт тарихига доир тадқиқотлар, адабий-танқидий

асарлар эканлиги; адабиётшунослик методлари мазкур фаннинг таркибий қисми сифатида, адабиётшунослик мактабларини ҳам шу фан доирасида ўрганиш лозимлиги. Адабиётшуносликнинг назарий-методологик асослари курсида метод ва методологик хусусида фикр юритиш зарурати

2-мавзу. Адабиётшунослик методлари таснифи.

Бадиий асарга ёндашув усуллари – методлар таснифи:
1. Социологик. 2. Гнесеологик. 3. Тарихий-маданий. 4. Қиёсий-тарихий.
5. Биографик. 6. Ижодий-генетик. 7. Онтологик. Адабиётшуносликда талқин йўллариининг кўплиги, ҳар бир методнинг ўзига хос хусусиятлари.

3-мавзу. Бадиий асар муаллифига тегишли методлар ва уларнинг назарий асослари.

Биографик методнинг талқин имкониятлари. Ижодкор ҳаётидаги маълум бир воқеа-ҳодисалар унинг ёзган асарларида қайсидир тарзда ўз аксини топиши. Биографик метод ва ўзбек адабиётшунослиги. Психологик методнинг ўзига хос хусусияти энг аввало, психология фани билан боғлиқ эканлиги. Бу методда нафақат бадиий асар қаҳрамонлари руҳияти, психологияси, балки муаллиф руҳиятини ҳам қиёсий ўрганиш жоизлиги.

Психоаналитик ва феноменологик методларнинг инсон руҳияти билан боғлиқлиги.

4-мавзу. Адабий контекст ва шаклга доир методларнинг асосий тамойиллари.

Адабиётшунослик илмида баъзан «формализм», «формал мактаб», «формал метод» каби атамалар ишлатилиши; бу тушунчаларнинг ўзига хос тарихи, адабий-назарий тамойиллари, асосчи-вакиллари, давомчи-намояндалари мавжуд эканлиги. Адабиётшуносликдаги формал метод бадиий, шаклий-композицион унсурларга энг муҳим назарий-эстетик категория сифатида қараиши; бадиий адабиётнинг индивидуал хусусияти шаклда ўз ифодасини топиши, деган фикрни илгари сурилиши; социологик метод билан иш кўрадиган адабиётшунос бадиий адабиёт билан ижтимоий ҳаёт, бадиий воқелик билан реал ҳаётини воқелик орасини тадқиқ этиши; структурал-анализ методининг асослари ва намояндалари;

структурал-анализ методининг имкониятлари; маданий-тарихий, қиёсий-тарихий, социологик ва бошқа меодларнинг бевосита бадий асар мазмуни ҳамда матнни талқин этиши; контекстни интертекстуал анализ қилиш масаласи.

Мустақиллик дари адабиётшунослигида янгича методларга диққат қаратилгани. Метод агар муайян танланган илмий-тадқиқот йўли экани, унинг ички таркиби. Объектга ёндашувнинг тарихий-қиёсий, қиёсий-типологик усуллари тушунчасини ойдинлаштириш. Объектга тарихий, миллий, умуминсоний, мустақиллик ғояси нуқтаи назаридан ёндашув масаллари муҳокамаси.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Амалий машғулотлар замонавий дидактик таъминот ва лаборатория жиҳозларига эга бўлган аудиторияларда ҳамда Интернет тармоғига уланган компьютер синфларида, таянч олий таълим муассасаларининг кафедраларида ташкил этилади.

1-машғулот. Бадий асарга социологик ёндашув.

Социологик метод тамойиллари. Методнинг асосчилари ва тарихи. Ўзбек адабиётшунослигида социологик метод масаласи ва амалиёти

2-машғулот. Биографик методга хос хусусиятлар.

Биографик методнинг талқин тамойиллари. Биографик жанр ва метод муносабати. Ўзбек адабиётшунослигида биографик методда ёзилган асарлар таҳлили

3-машғулот. Психологик метод имкониятлари.

Бадий адабиёт ва психологизм масаласи. Психологик методнинг майдонга келиш зарурати. Психологик методнинг тараққиёти. Ижод психологияси ва ижодкор лабораторияси.

4-машғулот. Формал мактаб ва формал метод.

Рус формал мактаби намояндалари. Формал методга хос хусусиятлар.
Бадий асарнинг шаклини тадқиқ қилиш амалиёти.

5-машғулот. Замонавий ўзбек адабиётшунослигига хос етакчи тамойиллар.

Ўзбек адабиётшунослиги ва методология. Ўзбек адабиётшунослигида герменевтик метод масаласи. Ўзбек олимлари ва дунё адабиётшунослиги.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчи мустақил ишни муайян модулни хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- фан доирасида янги манбалар излаб топиш ва ўзлаштириш;
- методлар юзасидан тест саволлари шакллантириш;
- аниқ бир бадий асарга малака ошириш жараёнида олинган назарий билимларни амалиётга татбиқ этиш;
- бадий асарни муайян бир метод асосида талқин этишни чуқур ўрганиш.

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Ўқув-топширик турлари	Максимал балл	Баҳолаш мезони		
		0,5	“аъло”	“яхши”	“ўрта”
1.	Ўқув-лойиҳа ишини бажариш	0,5	0,5	0,4	0,3

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

“Хулосалаш” (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айти пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва

семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони апрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва

“Кейс-стади” методи

“Кейс-стади” - инглизча сўз бўлиб, (“case” – аниқ вазият, ҳодиса, “study” – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“ФСМУ” методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қийёслаш орқали

ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустақамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- катнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;

- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили катнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент”лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу буйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади. Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган таркатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тугри ва тулиқ изоҳини уқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тугри жавоблар билан узининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Венн Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклифи этилади;

- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништириладилар;

- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштириладилар ва доираларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

“Блиц-ўйин” методи

Методнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизмини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги “якка баҳо” колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини “гуруҳ баҳоси” бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади, ва ўқувчилардан бу жавобларни “тўғри жавоб” бўлимига ёзиш сўралади.

4. “Тўғри жавоб” бўлимида берилган рақамлардан “якка баҳо” бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ булса “0”, мос келса “1” балл қўйиш сўралади. Шундан сўнг “якка хато” бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда “тўғри жавоб” ва “гуруҳ баҳоси” ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар “гуруҳ хатоси” бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Адабиётшуносликнинг филологик таълимда тутган ўрни ва методлар масаласи

Режа:

1. Филологик таълимнинг икки йўналиши;
2. Адабиётшуносликнинг таркибий қисмларига доир муаммолар;
3. Адабиётшунослик учун методологиянинг қиймати;
4. Адабиётшунослик тарихи;
5. Адабий-назарий тушунчалар талқини.

Таянч иборалар: филология, тармоқ, адабиётшунослик, метод, методология, адабиёт назарияси, таркиб, тизим, адабиёт, тилшунослик, социолингвистика, ижод психологияси, структура, эстетик дид, ижодий метод ва илмий метод масаласи

Мавзунинг долзарблиги:

Филологик таълимнинг кадр-қийматини, ижтимоий ҳаётда тутган ўрнини, бошқа фанлар билан алоқасини ҳамда ўзаро ички таркибини англашга зарурати бор. Адабиётшунослик ва тилшуносликнинг ўзаро муносабати хусусида. Мазкур мавзу ўқитилишида филологик соҳадаги илмий-назарий муаммоларга алоҳида урғу берилади. Бошқа фанлар билан алоқадорлигини таъкидлаш, мисоллар келтириш ва давр билан боғлаш мавзунинг долзарблигини англатади.

Маърузанинг қисқача баёни:

Филологик таълимнинг ўзига хос таркибий қисмлари нималардан иборат экани тушунтирилади. Адабиётшунослик объекти ва таркиби қисми масласига умумий мавзу боғлаб берилади. Адабиётшуносликнинг объекти бадиий асар, ижодкор, назарий асарлар адабиёт тарихига доир тадқиқотлар, адабий-танқидий асарлар эканлиги; адабиётшунослик методлари мазкур фаннинг таркибий қисми сифатида, адабиётшунослик мактабларини ҳам шу фан доирасида ўрганиш лозим бўлади.

Адабиётшунослик фанининг объекти ўтмишда яратилган ёки айни кунларда ёзилаётган бадиий асарлардир. Бу фан дарслик ва ўқув қўлланмаларда “Адабиёт тарихи”, “Адабиёт назарияси”, “Адабий танқид” каби асосий ҳамда “Адабий манбашунослик”, “Матншунослик”, “Библиография” каби қўшимча таркибий қисмларга бўлинади. Айрим ҳолатларда булар қаторига “Адабиётшунослик методологияси” ҳам киритилса ҳам, бу “таркибий қисм” юзасидан батафсил маълумотлар берилмайди. Маълумки, “Адабиёт тарихи” бевосита ўтмишда яратилган бадиий асарлар, уларнинг ғоявий-бадиий хусусиятлари, адабий шахсиятларнинг санъаткорлик даражаси ва ижодий фаолиятини тадқиқ этиш билан шуғулланади. Бунда бадиий асарнинг муайян миллат адабиёти тарихи, бадиий тафаккури тадрижи, замонавий қиймати ва, умуман, инсоният маданияти тарихида тутган ўрни белгилаб берилади.

“Адабиёт назарияси” бадиий адабиётнинг ўзига хос хусусиятлари, бадиий асарнинг ички қонуниятлари, образлар олами, адабий тур ва жанрлари, уларнинг таркиби, бадиий адабиётнинг ижтимоий ҳаётдаги ўрни, ижодкор дунёқараши, шунингдек, ижод жараёнидаги қонуниятларини ўрганadi. Шу фан доирасида илмий-назарий тамойиллар муқимлашади; адабий-назарий муаммоларга ойдинлик киритилади. Янги адабий ҳодисалар учун янги назарий тушунчалар татбиқ қилинади. Адабиёт назарияси адабиётшуносликнинг бошқа барча таркибий қисмлари билан узвий боғлиқ ҳолда иш қўради.

“Адабий танқид” адабий жараён билан шуғулланади. Кундалик адабий ҳаётда ёзилаётган асарларни баҳолайди. Адабий-тарихий жараёнда кечаётган ҳодисаларни, янгиликларни, тажрибаларни таҳлил қилади. Ижодкор ва китобхон масалаларига диққат қаратади. Ғоявий-бадиий жиҳатдан етук асарларни тарғиб-ташвиқ этади; поэтик жиҳатдан заиф асарларга танқидий муносабат билдиради. Табиийки, ҳар бир даврнинг ўз адабий жараёни бўлади. Адабий жараён хусусиятлари вақт ўтиши билан ўзгариб, янгиланиб туради.

“Адабий манбашунослик” адабиётшунослик манбаларини тадқиқ

килади. Турли тарихий даврлардаги адабиёт назарияси, адабиёт тарихи, адабий танқидга оид манбаларни топиб, фаннинг тегишли соҳасига татбиқ этади. “Матншунослик” соҳаси асл матн билан иш кўрилади. Бунда қадим кўлёмалар, уларнинг турли нусхаларини қиёслаш, ўзаро фарқларини аниқлаш ва танқидий матн яратиш муҳим саналади.

Кейинги давр филология илми матнга алоҳида эътибор бермоқда. Дунё адабиётшунослигида умуман матнга герменевтик, лингвистик, семантик жиҳатдан ёндашиш, матн билан риторикани таққослаш, рецептив нуқтаи назардан ўрганиш, матнга диологик нутқ сифатида қараш ҳолатлари кузатилади. Адабиётшуносликнинг “Библиография” қисми бадиий, илмий-адабий асарлар учун кўрсаткичлар, рўйхатлар тузиш, уларга изоҳлар ёзиш билан шуғулланади. Библиографик кўрсаткич ва рўйхатлар турли йўналиш ҳамда соҳа бўйича тузилиши мумкин. Бундай манбалар адабиётшуносларга зарурий адабиётларни топишда амалий ёрдам беради.

Кўрганимиздек, адабиётшуносликнинг тарикбий қисмлари олдида аниқ мақсад ва вазифалар, йўналиш табиатига кўра ўрганиш объекти бор; улар турли илмий-назарий муаммолари учун ечим излайди.

Адабиётшуносликнинг назарий-методологик асослари курсида метод ва методологик хусусида фикр юритишга зарурат бор. Мазкур мавзу доирасида лингвистика ва адабиётшуносликдаги методларнинг турлича талқинларига эътибор берилади.

Мавзуни амалиёт билан боғлиқлиги:

1. Филологик таълимнинг жамият ҳаётидаги ўрнини аниқлаш учун зарур.
2. Олий ўқув юртларининг муаллимлари ўзлари таълим бераётган филологик соҳани аниқ бир тизим сифатида ангалши керак.
3. Адабиётшунослик методологияси ва методларини адабиётшуносликнинг таркибий қисмига киритиш тавсия этилади.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Филологик таълимдаги долзарб муаммолар нималарда кўринади?
2. Ўзбек филологиясининг тарихи ва умумий ҳолати ҳақида қандай тасаввур мавжуд?

3. Ўзбек филолог олимларининг дунё илм-фанидаги ўрни тўғрисида қандай қарашлар бор?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. Т.8. -528 б.
2. Ислон Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч.-Тошкент: Маънавият, 2008.
3. Ислон Каримов. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. Т., “Ўзбекистон”. 2009.
4. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М. 1998.
5. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. М. 1992.
6. Каримов Б. “Адабиётшунослик методологияси”. Т. “Мухаррир” нашриёти. 2011.
7. Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. –Т. “Академнашр”. 2014.
8. Норматов У. Ижод сеҳри. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти. 2007.
9. Шарафиддинов О. Ижодни англаш бахти. «Шарк» нашриёти. 2004.
- 10.Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. «Фан», 2006.
- 11.Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологик, текстологик таҳлили. Тошкент. “Академнашр”. 2011.
- 12.Қурононов Д., Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Т: “Фан”, 2008.

2-мавзу: Адабиётшунослик методлари таснифи

Режа:

1. Адабиётшунослик методологияси ва адабиёт назарияси;
2. Метод ва методология баҳслари хусусида;
3. Адабиётшуносликдаги методлар хилма хиллиги;
4. Бадиий асарни турли аспектларда ўрганиш йўллари;
5. Методлар таснифи.

Таянч иборалар: адабиёт назарияси, адабиёт тарихи, хронология, дунёқараш, эстетика, тарихий-маданий, қиёсий-тарихий, генетик, имманент.

Мавзунинг долзарблиги:

Адабиётшуносликда бадиий асарларни талқин қиладиган методларни таснифлаш муҳим саналади Бадиий асарни талхлили ва талқини учун адабиётшунос олима турли усуллардан фойдаланади. Дунё адабиётшунослигида бадиий асарга ёндашувнинг кўплаб усуллари мавжуд. Ҳар бир методнинг назарий асослари, асосчилари, талқиндаги индивидуал қирралари фарқланади.

Маърузанинг қисқача баёни:

Методология тадқиқотчига йўналиш беради. Бу соҳа олимнинг шахсий изланишлари даврида шаклланиб муқимлашади. Натижада объектнинг қайси жиҳатларини қандай метод асосида бажариш лозимлиги кўринади. Методлар нисбатан нейтрал бўлиб қолиши ҳам мумкин, яъни аниқ бир методдан турли дунёқарашга эга олим бадиий асар талқинида ўз ижодий ниятидан келиб чиққан ҳолда фойдаланди.

Ҳар қандай адабиётшуносликка оид тадқиқотда етакчи-устивор ва индивидуал методларни фарқлаш жоиз. Зеро, улар аниқ илмий вазифа қаршисида ўзларининг ўринларини бошқалари билан алмаштиришлари ҳам мумкин. Комплекс анализ умумлаштирувчи метод сифатида асосан тарихий-адабий муҳит, муайян миллат ёки давр адабиёти тарихи юзасидан муайян хулосалар чиқариш учун қўлланилса, нисбатан индивидуал метод

ижодкорнинг маҳоратини, руҳий ҳолати ёки эстетик қарашларини, бадиий асар тили, структураси, ритми ёки индивидуал услубини текшишга жорий қилинади.

Ю.Б.Борев метод тушунчасига фикрлаш усули (способ мышление), методология тушунчасига метод назарияси (теория метода), методика тушунчасига методнинг хусусий усуллари тизими тарзида қарайди. Агар илмий-назарий қарашлар татбиқ қилинаётган объектга мос-мувофиқ келса, бундай ёндашув методолгик жиҳатдан жуда яхши натижа беради. Метод ана шу мувофиқлик асосни ташкил этади.

Адабиётшунослик методологиясида қуйидаги факторлар муҳим саналади:

1. Аввало бадиий асар бўлиши лозим. Бунда адабий жараён ва унинг қонуниятлари ёки бадиий асар ва унинг хусусиятлари тадқиқ этилади.

2. Адабиётшунослик методологияси замонавий адабиёт тажрибасига таянади. Бу соҳа учун бадиий кашфиётлар муҳим роль ўйнайди. Умуман, адабиётшуносликдаги ички ёндашувлар, таҳлил ва талқин усулларининг имкониятлари оригинал бадиий кашфиётлар эвазига кенгайиб боради.

3. Методологияда муайян дунёқараш устивор бўлади. Шу дунёқараш воситасида объекти тадқиқ қилинади.

4. Методология учун тарихийлик тамойили муҳим саналади.

5. Адабиётшунослик методологияси бошқа фан соҳаларининг ютуқларига суянади. Социология билан алоқадор. Матн ритмикасини ўрганишда, статистик улудда табиий фанлар билан боғланади. Семиотик, имманент анализда лингвистика ютуқларига таянади¹.

Методология учун “нима учун”, “нима” ва “қандай” деган муҳим саволлар бор. Масалан, адабий-танқидий таҳлилда адабий манба, бадиий матн нима учун, нима мақсадда текширилади? Бу саволга жавоб керак. Тадқиқотчи ёзувчи ва воқеликни текширадими, бадиий асарнинг поэтик даражасини аниқлайдими, муаллифнинг бадиий маҳоратига, санъаткорлигига баҳо берадими? Бу турдаги масалалар методолгик жиҳатдан таҳлилнинг

¹ Борев Ю. Искусство интерпретации и оценки. -М.: 1992. Стр. 36-37.

“нима учун” деган қисмини ташкил этади. Адабий-назарий таҳлилда айнан “нима” тадқиқ қилинади? Шакл, мазмун, услуб, ғоя, тил, бадиий концепция, жанр, асарнинг яратилиш тарихи, автор руҳияти ва бадиий психологизм, традиция ва новаторлик – “нима”ни тадқиқ этиш керак? Бу икки масала методологик жиҳатдан ойдинлаштирилгандан кейин уни “қандай” тадқиқ этади, деган савол табиий шу юқоридаги икки ҳолат жавобидан келиб чиқади. Зотан, бадиий матндаги 1) кўп аспекти - бир йўла бир неча жиҳат текширилиши ва ёки 2) унинг битта қирраси ўрганилиши мумкин. Буни тадқиқотчи ўзи билим даражаси, дунёқараши, ички сезим - интуицияси билан белгилаб олади. Адабиётшунослик илми муайян адабий ҳодисага 1) хронологик 2) муаммоли 3) жанр хусусиятига кўра ёндашиши мумкин. Адабиётшунослик илмининг икки катта таркибий қисми - адабиёт тарихи ва адабиёт назариясига эътибор берилганда ҳам улар маълум бир ички тартибга эга экани кўринади. Масалан, адабиёт тарихи энг аввало икки тамойил асосида - хронологик (қадимги, ўрта асрлар, янги типдаги даврлаштириш) ва маконий белги (маълум бир мамлакат адабиёти тарихи, маълум бир регион адабиёти тарихи, маълум бир этник жиҳатдан яқин бўлган халқлар адабиёти тарихи, дунё адабиёти тарихи) нуқтаи назаридан методологик асосда фарқланади. Бу ҳар икки фарқни қамраб олган адабиёт тарихи ичкарасида маълум бир масалалар юзасидан, масалан, адабий оқимлар-йўналишлар тарихини ўрганиш (классицизм, романтизм, танқидий реализм, реализм, модернизм), алоҳида олинган жанрлар тарихини ўрганиш (эпос, роман, трагедия, ғазал), йирик адиблар ижодини ўрганиш (шекиспиршунослик, навоийшунолик, қодирийшунослик) юзасидан ҳам тармоқланиши мумкин.

“Адабиёт назарияси”дан маълумки, ижодий метод – бу ижодкорнинг дунёга қарашига оид тушунча бўлиб, борлик, инсон, воқеа-ҳодисалар муносабатини белгилайди. Адабиётшунослик методлари эса бевосита адабиётшунос олимнинг адабий-илмий матнни билиши, тушуниши ва тушунтиришига тегишли илмий тушунчалар тизимидир.

Адабиётшунослик методларини фанда “усул”, “ёндашув”, тарзида

турлича номлаш ҳамда турлича таснифлаш мавжуд. Табиийки, яхлит ходисани қисмларга жаратиб ўрганиш, маълум бир асосига кўра таснифлаш воқеликни англашга ёрдам беради. Адабиётшунослик методларидан бири тадқиқот жараёнида етакчилик қилиши мумкин. Шу тамойилга қараб тадқиқот ишининг қайси методда ёзилгани аниқланади. Битта илмий ишда, мақола ёки илмий рисола, монографияда бир неча методлар қоришиқ ҳолда келиши ҳам мумкин. Методлар орасига бирлашмас, ўзаро кесишмас тарзидаги чегара қўйиш тўғри бўлмайди. Зеро, бадиий матнга нисбатан барча, бир неча методларни қўллаб, жуда кўп қирралар комплек усулда ойдинлаштирилиши, тушунтирилиши ҳам илмда бор ҳодисадир.

Немис олими Мариен Крисебахнинг «Methoden der Literaturwissenschaft» (“Адабиётшунослик методлари”) номли китобида қуйидаги таснифни беради:

1. Positivistische Methode (Позитивистик метод);
2. Geistesgeschichtliche Methode (Ижтимоий-тарихий метод);
3. Phänomenologische Methode (Фенемологик метод);
4. Existentielle Methode (Экзистенционал метод);
5. Morphologische Methode (Морфологик метод);
6. Soziologische Methode (Социологик метод)
7. Statistische Methode (Статистик метод)
8. Strukturalistische Methode (Структурал метод)².

Рус адабиётшунослигида бадиий асарга ёндашув усуллари Ю.Борев қуйидаги тарзда таснифлайди:

1. Социологик ёндашув;
2. Гнесеологик ёндашув;
3. Тарихий-маданий ёндашув;
4. Қиёсий-тарихий ёндашув;
5. Биографик ёндашув;
6. Ижодий-генетик ёндашув;
7. Онтологик ёндашув.

² Maren-Griesebach. Methoden der literaturwissenschaft. Stuttgart. 1992.

Ю.Борев шу мавзуга оид китобида бундай ёндашувларга хос хусусиятларни батафсил ёритиб беради³.

Адабиётшунос олим Абдуғафур Расулов филолог-магистрлар учун ёзган “Бадиий асарга ёндашув асослари” номли ўқув қўлланмасида асосан бадиий асарга “тарихий-биографик” ҳамда “тарихий-функционал” ёндашувни ўзбек адабиёти манбалари асосида ёритади⁴. Шу ўринда бугунги ўзбек адабиётшунослигида адабиётшунослик методлари, уларнинг тарихи, таҳлил тамойилларига қизиқиш кучайганини, бу хусусда айрим мақолалар ёзилганини таъкидлаш лозим⁵.

Алоҳида таъкидлаш керакки, адабиётшунослик методлари ўзаро қатъий чегарлаш ҳам, масалани бир метод тадқиқ йўлларининг бошқасида учрамаслиги тарзида қўйиш ҳам тўғри бўлмайди. Бадиий асар моҳиятини, ижодкор маҳоратини очишда жараёнида бир неча методлар бараварига қатнашиши ҳам ёки тадқиқотда бирор методнинг устивор бўлиши ҳам мумкин. Муҳими санъаткор дунёсини, бадиий асарнинг поэтик гўзаллиги ва эстетик қийматини кўрсатитишдир.

Дунё адабиётшунослигида бир қатор методлари фарқланади; улардан айримлари қўлланмада имконият доирасида ёритилди.

Мавзуни амалиёт билан боғлиқлиги:

1. Бадиий асарнинг поэтик моҳиятини аниқлашда методлар фойда беради.
2. Олий ўқув юртларининг муаллимлари ўзлари таълим бераётган йўналиш бўйича талабаларга адабиётшунослик методлар моҳиятини англатиши ва шу асосда бадиий асар таҳлилинини амалиётда намоён этиши лозим.
3. Адабиётшунос олимларнинг бадиий асарга ёндашув усулларини фарқлаш мавзунинг амалий аҳамиятини кўрсатади.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

³ Борев Ю. Искусство интерпретации и оценки. -М., 1992. Стр.47-66.

⁴ Расулов А. Бадиий асарга ёндашув асослари. -Т., 2003, 43-бет.

⁵ А.Расулов. Танқид, талкин, баҳолаш. –Т.: Фан, 2006.; С.Мели. “Янги танқид” // “Шарқ юлдузи” журнали. 2010., №4; У.Жўракулов. Худудсиз жилва. –Т.: Фан, 2006.; Эшонбобоев А. Қиёсий-тарихий метод ҳақида // “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали. 2008 йил. № 2.

1. Дунё адабиётшунослигидаги етакчи методлар хақида маълумот беринг.
2. Ўзбек адабиётшунослиги тарихидаги асосий таҳлил методлари қайсилар эди?
3. Адабиётшуносликда келажакда қайси усуллар кўпроқ самара бериши мумкин?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Ислон Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч.-Тошкент: Маънавият, 2008.
2. Ислон Каримов. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. Т., “Ўзбекистон”. 2009.
3. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М. 1992.
4. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. М. 1992.
5. Каримов Б. “Адабиётшунослик методологияси”. Т. “Муҳаррир” нашриёти. 2011.
6. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. «Фан», 2006.
7. Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологик, текстологик таҳлили. Тошкент. “Академнашр”. 2011.
8. Қуроноф Д., Раҳмоноф Б. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Т: “Фан”, 2008.
9. “Ўзбек адабий танқиди” Антология. -Т., “Turon-Iqbol”. 2011.

Интернет сайтлари

1. www.ziyo-net.uz
2. www.edu.uz
3. www.litera.ru.
4. www.Philologs.narod.ru.

3-мавзу: Бадиий асар муаллифига тегишли методлар ва уларнинг назарий асослари

Режа:

1. Методнинг асосий тамойиллари;
2. Биографик ва психологик методлар тарихи ва асосчилари;
3. Биографик жанр ва биорграфик метод хусусида.
4. Ўзбек адабиётшунослигида муаллифни ўрганишг масаласи;

Таянч иборалар: психология, биография, таржимаи ҳол, ижодкр “мен”и, психобиография, адабий портрет, биографик жанр,

Мавзунинг долзарблиги:

Адабиётшуносликда турли йўналишдаги методлар мавжуд. Бадиий асарни таҳлили ва талқини учун адабиётшунос турли усулларни билиши лозим. Бадиий асар муаллифини тадқиқ этадиган методлардан бохабарлик таҳлилга ёрдам беради. Ҳар бир методнинг назарий асослари, асосчилари, талқиндаги индивидуал қирралари ўрганиш долзарб саналади.

Маърузанинг қисқача баёни:

Бадиий ижод моҳиятини, ижодкор психологиясини, бадиий асар илдизларини очишда биографик метод муҳим аҳамият касб этади. Бу методни таржимаи ҳолдан иборат тарзида содда тушунмаслик керак. Зотан, биографик метод ижодкор таржимаи ҳолининг оддий хронологик тавсиф ва таснифи эмас; ёзувчининг туғилган йили, яшаган жойи ёки муҳити, асарларининг ёзилган йили ва, ниҳоят, ижодкорнинг вафот этган йили – буларнинг бари биографик маълумотлар ҳисобланади.

Биографик метод эса ёзувчи ва бадиий асар жуфтлигига асосланади. Ижодкорнинг шахсий ҳаётига, яшаган муҳитига, руҳий-психологик ҳолатига, шахсий қизиқишларига, асарни ёзишга туртки берган илҳом факторларига, ижодкор лабораториясига ва шу каби қатор тарихий-индивидуал масалаларга жиддий эътибор беради. Ҳар бир ижодкор ўзича бир олам. Чинакам санъаткорлар бири иккинчисини такрорламайди, бирови бошқасига таклид

қилмайди. Шу маънода ҳар бир ижодкорнинг ўз дунёси, ўз эътиқодий таянчлари мавжуд. Юрий Боров бадиий асарга биографик метод асосида ёндашув масаласида “бадиий асарни ёзувчи шахси орқали ўқиш услуби”, дея ёзади.

Бу методга яқин ўтмишда жиддий эътибор берилмади. Айнан “психобиография”, яъни ёзувчининг психологик биографияси тарзида адабиётшунослик амалиётига татбиқ этилмади. Тўғриси, бир ҳақиқатни, яъни бадиий асарда ижодкор руҳий кечинмалари, кўрган-кечирганлари, ҳаётий тажрибалари ёки турли изтиробли ҳодисалар акс этишини, бундай биографик воқеликнинг изи асарларда қолишини ҳеч ким инкор қилмайди. Ёзувчи психобиографияси қайсидир маънода унинг бадиий асарларидаги воқеа-ҳодисалар баёни, яратган образлари тизимида ўз ифодасини топади. Бундай индивидуаллик санъат асарининг оригиналлигини, ўзига хос хусусиятларини намоён қилади. Ёзувчи ҳаётидаги ўзгаришлар, бесаранжомлик, безовталиқ, руҳий-ҳиссий кечинмалар, тўлқинланиш ва оғриқли дардлар, муаллақ ёки собит дунёқараш фонида унинг бадиий асарини талқин этиш ўзининг ижобий самараларини бериши табиий.

Масалан, Л.Н.Толстой ҳаёт йўлида, оилавий муҳитида учраган турли ҳодисаларни тугал англамасдан адибнинг тавба-тазаррусини ҳам, энг кичик ҳикояларидаги оддий деҳқонлар образидан тортиб, улкан эпопеяларидаги қибор шахслар табиатини ҳам тўла англаб бўлмайди. Адибнинг ижодкор сифатидаги тақдири билан рус подшосининг ўзи қизиққан; хотини Софья Андреевна билан бўлиб ўтган турли мунозаралари, ҳатто аниқ бир асарининг сюжетида асос бўлган; кўпгина асарлари учун ён-атрофидаги яқинлари прототип вазифасини бажарган⁶.

Бошқа бир мисол: “Ҳинд сайёҳи”, “Мунозара”, “Раҳбари нажот” каби асарлари ҳақида Фитратнинг руҳий-маънавий дунёсини, эътиқодий қарашларини, унга таъсир этган микромуҳитни тадқиқ этмагунча тўғри хулосалар чиқариш қийин. Айни чоғда, орадан ўн-йигирма йиллар ўтгандан кейин ёзилган “Меърож”, “Зайд ва Зайнаб”, “Заҳронинг иймони” типидagi

⁶ Бу ҳақда батафсил қаранг: В.Вересаев. Живая жизнь. -М., 1991.

ҳикояларни ҳам Фитратнинг ҳаёт тажрибалари, дунёқарашидаги ўзгаришлар, муҳит тайзики каби қатор биографик омилларнинг махсус текширувини талаб этади. Табиийки, бу жараёнда хотира китоблари, кундалиқлар, ўз вақтида матбуотида босилган турли мақоллар муҳим аҳамият касб этади.

Биографик метод учун ижод аҳли асосан ўзини ёзади, бадиий образлари моҳиятига ўз қарашларини, эстетик идеаларини жойлаштиради, деган тамойил ҳам муҳим саналади. “Ёзувчининг, гарчи шахсан танилмаса ҳам, асарларини ўқиб, қандай табиатли шахс эканини ғойибона билиш, тасаввур қилиш мумкин. Чунки у асарларида асосан ўз табиатини, руҳини тасвирлайди” (Абдулла Қодирий). Улкан ижодкорларнинг руҳи, табиати, идеаллари ўз қаҳрамонлари ортига яширинган бўлади. Бадиий асар ижодкор шахсида бутунлашади. И.В.Гёте айтадики: “Менинг ҳамма асарларим битта иқрорноманинг бўлақларидир”, деб ёзади. “Мангу яшайдиган бир умумий қоида бор - муаллифнинг шахсий иқрорлари ва эътирофларидан мутлақо холи бўлган санъат асарини топиш ғоятда мушкул... Шуниси ҳам борки, ёзувчи ўзи тўғрисида гапирмоқ учун, албатта, иқрорнома ёки кундалиқлар шаклига мурожаат қилмоғи шарт эмас. У буни ўзи ўйлаб топган тўқима образлар тили билан айтади. Биринчи қарашда бу образ адибнинг ўзига сира ўхшамайди, бундан нафақат адабий китобхон, баъзан эса ҳатто муаллиф биографиясининг ҳамма сирларидан хабардор бўлган тадқиқотчи ҳам алданиб қолади...”⁷.

Бадиий асардан ёзувчи табиатига хос хусусиятларни англаш, ҳис этиш ижодкор яшаган муҳитни, маънавий-руҳий, эътиқодий дунёқарашини англаш орқали юзага келади. Масалан, Абдулла Қодирийнинг шахсиятини, дунёқарашини англаш асарларини теранроқ тушунишга олиб келади. Зотан, аллома адибнинг Юсуфбек хожи, Отабек, Анвар, Кумуш, Раъно сингари қаҳрамонларида акс этган бебаҳо маънавий қадриятлар бевосита Абдулла Қодирий маънавий-руҳий дунёсига тааллуқлидир. “...Артист бўлганимда эди, Отабек ролида ўзим ўйнардим... Негаки, Отабек характерини мenden яхши

⁷Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. -Т.: Маънавият, 2010. 249-бет.

билгувчи йўк...”⁸, деган истаги асосида ҳам ўша рухий бутунлик сезими бор.

Замондошларнинг хотираларида Абдулла Қодирийнинг гулларни парваришига, гулларга шайдо экани ёзилган. Бу фазилат билан “Меҳробдан чаён” романидаги Анварнинг гулларга сув куйиб ўстириши, парваришlashга бўлган шайдолиги орасида яқинлик бор, албатта. Бошқа бир мисол. Абдулла Қодирийнинг болаликда қийинчилик билан таҳсил олгани, сўнгра Расулмуҳаммадбой эшигида мирзаллик қилиб, кейин бойнинг таклифи билан унинг қизига уйлангани қайсидир даражада Анвар ҳаёти билан боғлиқ (Анварнинг Солиҳ махдумга ёрдамчи бўлиб, сўнг Раънога уйланиши каби) воқеаларни эслатади. Буни қарангки, роман сўнгида Абдулла Қодирий мирзо Анварни дор тагига олиб боради ва бадийий усули билан ўлимдан “қутултириб” юборади. 1937 йилги машъум тузумнинг қаҳратонлари адиб қалбини музлатди; аммо адибни унинг бўйнига солинган сиртмоқдан, гарданига юкланган тухматлардан, афсуски, ҳеч ким қутқариб қола билмади. Қодирий шаҳидлар силкига тизилди.

Ижод аҳли томонидан тўқилган номлар, яратилган образлар “мен”лик олами ифодасига хизмат қилади. Поэтик кўчим, образли тафаккур тарзи шунини тақазо қилади. Кўп ҳолларда ижодкорлар асарлари мазмун-моҳиятида ўз дарду дунёси акс этганини очиқ эътироф ҳам қилади. Шоир Абдулла Ориповдан “Отелло”, “Алишер Навоий”, “Аллома” каби шеърларининг юзага келиш тарихи тўғрисида шундай фикрларни айтади: “Бу шеърлар, албатта, аниқ тарихий саналар билан боғлиқ. Лекин уларнинг заминида менинг ҳаётга муносабатим бор. Бу туйғулар кишининг юрагида доимо яшаб, муайян бир тurtки сабабли шеърга ўтган, холос”⁹.

Хуллас, биографик метод тарихини, намояндаларини, имкониятларини, дунё адабиётшунослигидаги ютуқлари ҳамда тажрибаларини чуқур ўрганиш бадийий асарларни ўзига хос тарзда тушуниш ва тушунтириш учун амалиётда қўллаш, албатта, ўзининг ижобий натижаларини беради.

⁸Қодирий Х. Отам ҳақида. -Т., 1993.113-бет.

⁹Абдулла Орипов. Эҳтиёж фарзанди. -Т., 1992. 124-125-бетлар.

Биографик, психологик ва психоаналитик методларнинг талқин имкониятлари катта. Ижодкор ҳаётидаги маълум бир воқеа-ҳодисалар унинг ёзган асарларида қайсидир тарзда ўз аксини топади. Психологик методнинг ўзига хос хусусияти энг аввало, психология фани билан боғлиқ бўлади. Бу методда нафақат бадиий асар қаҳрамонлари руҳияти, психологияси, балки муаллиф руҳиятини ҳам қиёсий ўрганиш жоиз бўлади. Психоаналитик ва феноменологик методларнинг инсон руҳияти билан боғлиқ.

Мавзуни амалиёт билан боғлиқлиги:

1. Бадиий асарнинг поэтик моҳиятини аниқлашда методлар фойда беради.
2. Олий ўқув юртларининг муаллимлари ўзлари таълим бераётган йўналиш бўйича талабаларга адабиётшунослик методлар моҳиятини аниқлаши ва шу асосда бадиий асар таҳлилини амалиётда намоён этиши лозим.
3. Адабиётшунос олимларнинг бадиий асарга ёндашув усулларини фарқлаш мавзунинг амалий аҳамиятини кўрсатади.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Биографик ва психологик методларнинг энг асосий фарқли қирралари нима?
2. Психоаналитик методнинг илмий-назарий асослари тўғрисида маълумот беринг.
3. Ўзбек адабиётшунослигида муаллифни ўрганиш йўлида ёзилган асарлар қайсилар?
4. Адабиётшуносликда бадиий асар моҳиятини оидинлаштиришга қайси усуллар кўпроқ фойда беради?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Ислон Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч.-Тошкент: Маънавият, 2008.

2. Ислом Каримов. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. Т., “Ўзбекистон”. 2009.
3. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М. 1992.
4. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. М. 1991.
5. Каримов Б. “Адабиётшунослик методологияси”. Т. “Мухаррир” нашриёти. 2011.
6. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. «Фан», 2006.
7. Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологик, текстологик таҳлили. Тошкент. “Академнашр”. 2011.
8. Қурононов Д., Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Т: “Фан”, 2008.
9. “Ўзбек адабий танқиди” Антология. -Т., “Turon-Iqbol”. 2011.

4-мавзу: Адабий контекст ва шаклга доир методларнинг асосий тамойиллари

Режа:

1. Социологик ва формал методлар моҳияти;
2. Формал методнинг тадқиқот тамойиллари;
3. Структурал метод намояндалари;
4. Бадиий санъатлар ва формал метод хусусида.

Таянч сўз ва иборалар: рус формалистлари, формализм, формал мактаб, социологик, вульгар, ОПОЯЗ, МЛК, шаклбозлик, сўз иждоғорлиги, лафзий санъатлар, структуралпоэтика.

Мавзунинг долзарблиги:

Бадиий асар матни талқинда етакчи саналади. Адабий контекст ва бадиий асарнинг шаклини тадқиқ этадиган методларнинг илмий-назарий асосларини, асосий намояндалари ҳамда таҳлил тамойилларини ўрганиш долзарб саналади. Шу билан бирга ўзбек адабиётшунослигидаги айни методлар билан ёзилган илмий тадқиқотларга эътибор бериш зарур.

Маърузанинг қисқача баёни:

Адабиётшунослик илмида баъзан «формализм», «формал мактаб», «формал метод» каби атамалар ишлатилади. Бу тушунчаларнинг ўзига хос тарихи, адабий-назарий тамойиллари, асосчи-вакиллари, давомчи-намояндалари мавжуд. 20-йиллар рус адабиётшунослигида «формал мактаб» номини олган йўналиш ва шу мактаб олимлари ёзган тадқиқотлар формал методнинг бир намунасидир.

Адабиётшуносликдаги формал метод бадиий, шаклий-композицион унсурларга энг муҳим назарий-эстетик категория сифатида қарайди. Бадиий адабиётнинг индивидуал хусусияти шаклда ўз ифодасини топади, деган фикрни илгари суради.

Формал метод вакиллари томонидан 20-йилларда структурал поэтика, информация назарияси, белгилар назарияси каби масалалар муҳим

хисобланган бўлса, 20-йилларнинг иккинчи ярмидан эътиборан бадиий адабиётга адабиёт оламидаги тизим сифатида қараш, бора-бора шакл ва мазмун бирлигини ифодалайдиган универсал илмий метод ҳолатига келади.

Ғарбий Европада адабиёти ва санъатда формализм унсирлари, хусусан, немис ва француз шоирлари ижодида кўзга ташланади. Улар учта нуқтага – конструкция тамойилларига, шаклга ҳамда “санъат тарихи исмсиз бўлсин” шиорига алоҳида эътибор беради. Санъат тарихи исмсиз бўлсин” шиорини немис олими Г.Вельфлин ўртага ташлайди (“Kunstgeschichte ohne Namen” - “История искусств без имен”)¹⁰. “Kunstgeschichte ohne Namen” тамойили кейинчалик француз структуралисти Р.Барт асарларида “муаллиф ўлими” (“смерть автора”) тарзида намоён бўлди.

Форма мактаб вакиллари математик аниқликларни яхши кўрганлар. Масалан бадиий образни ҳам муайян қолипларга солиш уларга хос бир хусусият, аммо бадиий образ кўп қиррали, кўпўлчамли, кўп маъноли ҳодиса. Уни аниқ рақамлар ёки формула билан ифодалаш қийин (А.С.Бушмин). Бадиий асарни ўрганишда математик аниқликларга яқинлашиб боришда баъзан адабий ҳақиқатларидан, хаёл кенгликларидан узоқлашиш хавфини туғдиради. Бу ҳол физикадаги вақт ва иш қонуни пропорциясини эслатади.

Ўз вақтида ва кейинчалик ҳам формал мактаб ва формал метод танқидга ҳам учради. Айрим адабиётшунослик луғатларида: “Формал мактаб бадиий ижодни ўрганишда, асосан реализм ва марксистик принципларига қарши эди” даган танқидлар ёки “Формал мактаб вакиллари кўпроқ бадиий тил, турли сўз ўйинлари, эпитетлар, кўчим, синтактик шаклларни тадқиқ этишга катта аҳамият бердилар... Бадиий асар композициясида эса, улар нутқ парчаларининг жойлашиши, параллел ҳодисалар, синтактик параллелизмлар ҳамда такрорларни назарда тутадилар”¹¹ тарзидаги нисбатан холис фикрлар ҳам айтилади. Булардан формал методнинг аҳамиятини, бадиий асарнинг шаклий жиҳатларини тадқиқ этишда муайян даражада муваффақият

¹⁰ Медведев П. В лаборатории писателя. –М., 1991.

¹¹ Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. -Т.: Ўқитувчи, 1992. 345-346-бетлар.

қозонганини англаш қийин эмас.

Зотан, рус формал мактаби намояндалари, формал метод тарафдорлари, энг аввало, бадиий адабиётни сиёсат қўғирчоғига айлантиришга, уни жўнлаштиришга, синфийлик, партиявийлик сингари қолипларга солишга қарши турдилар. XX аср рус адабиётшунослигининг ўзига хос мактаб яратган улкан олимлари айнан формал метод муаммолари олаmidан ўсиб чиқдилар. Шунингдек, рус адабиётшунослигидаги формал метод XX асрнинг 50-60-йилларда Ғарбий Европа адабиётшунослигида социологик методидан қоникмаслик туфайли майдонга келган “янги танқид”, структурализм оқимларига муайян даражада таъсирини ўтказди.

Формал метод ўз вақтида танқид ҳам қилинди. Структурал-анализ методининг асослари ва намояндалари ҳозирги даврда етакчи ўринга чиқгани сезилади.

XX аср ўзбек адабиётшуносларнинг катта бир авлоди ўз илмий-ижодий фаолиятида бошқа усуллар қаторида маданий-тарихий мактаб намояндалари асарларидан, социологик методнинг бадиий асарга ёндашув тамойилларидан унумли фойдаланди.

Социологик методда ижтимоийлик, биографик методда автор шахсияти устунлик қилса, структурал методда асосий эътибор асарнинг нисбатан мустақиллиги ва ички анализга қаратилади. Шу боис адабиётшунослигида “имманент анализ”, “микроанализ”, “матн талқини”, “семиотик таҳлил” сингари тушунчалар бевосита бадиий асарнинг ички имкониятларини намоён қилиш жараёнида қўлланади. Дунё адабиётшунослигининг таркибий қисмига айланган структурал методдан янги давр ўзбек адабиётшунослари муносиб асарлар таҳлили учун ўринли фойдаланса, ўз қарашлари билан уни бойитса, албатта, бугунги миллий адабий-назарий тафаккур миқёси, методик ва методологик имкониятлари кенгаяди.

Мавзуни амалиёт билан боғлиқлиги:

1. Бадиий асарнинг поэтик моҳиятини аниқлашда социологик ва формал методлар ёрдам беради.
2. Олий ўқув юртларининг муаллимлари ўзлари таълим бераётган йўналиш бўйича талабаларга адабиётшуносликдаги турли методлар моҳиятини аниқлаши ва шу асосда бадиий асар таҳлилининг амалиётда намоён этиши лозим.
3. Адабиётшунос олимларнинг бадиий асарга ёндашув усулларининг фарқлаш мавзунинг амалий аҳамиятини кўрсатади.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Социологик метод асосчиси ким?
2. Формал метод билан шакр адабиётшунослиги орасида қандай боғланиш бор?
3. Адабий контекст ва бадиий асар шаклига тегишли яна қандай методларни биласиз?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Ислон Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч.-Тошкент: Маънавият, 2008.
2. Ислон Каримов. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. Т., “Ўзбекистон”. 2009.
3. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М. 1989.
4. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. М. 1986.
5. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.-М.. 1998.
6. Каримов Б. “Адабиётшунослик методологияси”. Т. “Мухаррир” нашриёти. 2011.
7. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. «Фан», 2006.
8. Розенталь М. Против вульгарной социологии в литературной теории. –М. 1936.

9. Сакулин П.Н. “Социологический метод в литературведении”// Футурология и культурология. М.1999.
- 10.Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологик, текстологик таҳлили. Тошкент. “Академнашр”. 2011.
- 11.“Ўзбек адабий танқиди” Антология. -Т., “Turon-Iqbol”. 2011.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР

Амалий машғулотлар замонавий дидактик таъминот ва лаборатория жиҳозларига эга бўлган аудиторияларда ҳамда Интернет тармоғига уланган компьютер синфларида, таянч олий таълим муассасаларининг кафедраларида ташкил этилади.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Амалий машғулотлар замонавий дидактик таъминот ва лаборатория жиҳозларига эга бўлган аудиторияларда ҳамда Интернет тармоғига уланган компьютер синфларида, таянч олий таълим муассасаларининг кафедраларида ташкил этилади.

1-машғулот. Бадий асарга социологик ёндашув.

Социологик метод тамойиллари. Методнинг асосчилари ва тарихи. Ўзбек адабиётшунослигида социологик метод масаласи ва амалиёти

2-машғулот. Биографик методга хос хусусиятлар.

Биографик методнинг талқин тамойиллари. Биографик жанр ва метод муносабати. Ўзбек адабиётшунослигида биографик методда ёзилган асарлар таҳлили

3-машғулот. Психологик метод имкониятлари.

Бадий адабиёт ва психологизм масаласи. Психологик методнинг майдонга келиш зарурати. Психологик методнинг тараққиёти. Ижод психологияси ва ижодкор лабораторияси.

4-машғулот. Формал мактаб ва формал метод.

Рус формал мактаби намояндалари. Формал методга хос хусусиятлар. Бадий асарнинг шаклини тадқиқ қилиш амалиёти.

5-машғулот. Замонавий ўзбек адабиётшунослигига хос етакчи тамойиллар.

Ўзбек адабиётшунослиги ва методология. Ўзбек адабиётшунослигида герменевтик метод масаласи. Ўзбек олимлари ва дунё адабиётшунослиги.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Кейслар учун кейс-стади методи асос саналади. Зеро “Кейс-стади” - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетига амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/Қанақа (How), Нима-натижа (What).

Модул бўйича қуйидаги кейсларни ечиш мақсадга мувофиқ саналади:

1-кейс. Адабиётшунослик фани психология билан чамбарчас боғлиқ. Адабиётшуносликдаги психологик ва психоаналитик методда асосий эътибор қандай адабий-назарий унсурларга қаратилади?

Фикрингизни асослаб беринг.

2-кейс. Бадиий асарда асосан ижодкор ўз дунёсини бадиий шаклда баён қилади. Бундай қараш қайси адабиётшунослик методи доирасида ўрганилади. Бадиий асар билан муаллиф орасини боғлайдиган параллел тушунчаларни илмий-назарий жиҳатдан изоҳланг. Муаммони мисоллар билан тушунтиринг.

3-кейс. “Санъат тарихи исмларсиз бўлсин” тамойили кимга тааллуқли? Қайси илмий методда шу тушунча талқин қилинади? Бу методнинг дунё адабиётшунослигидаги намояндалари кимлар? Замонавий ўзбек адабиётшунослигида шу тамойилга мос келадиган метод борми? Фикрингизни адабий мантлардан олинган мисоллар билан исботланг.

4-кейс. Қуйидаги “пирамида”ни қандай тушунасиз ва уни қайси методга

боғлаш мумкин?

die zeit vergeht

lustig

luslustigtig

lusluslustigtigtig

luslusluslustigtigtigtig

lusluslusluslustigtigtigtigtig

luslusluslusluslustigtigtigtigtigtig

lusluslusluslusluslustigtigtigtigtigtigtig

5-кейс: Ушбу топшириқда аниқ бир ҳикоя матни танланади. Асарнинг муаллифи, ёзилган даври кўрсатилмайди. Тингловчи муаллифни ҳикоянинг услубига қараб аниқлаши лозим бўлади.

V. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчи мустақил ишни муайян модулни хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- фан доирасида янги адабий манбалар излаб топиш ва ўзлаштириш;
- адабиётшунослик методлари бўйича тест саволлари шакллантириш;
- малака ошириш жараёнида олинган назарий билимларни амалий жиҳатдан аниқ бир бадиий асарга татбиқ этиш;
- бадиий асарни комплек ёндашув асосида талқин этишга доир тамойилларни чуқур ўрганиш.

Мустақил таълим мавзулари

1. Амалий машғулотларда тайёргарлик кўриш учун адабиётлар ўқиш;
2. Инглиз тилидаги назарий адабиётларни ўқиш;
3. Дунё адабиётшунослигидаги етакчи назарий адабиётларни интернетдан излаб топиш;
4. Формал ва структурал методлар қиёслаш;
5. Ўзбек адабиётшунослигида биографик методга доир китоблар муҳокамаси;
6. Ёзувчи услуби, матн ритмикаси масаласи;
7. Р.Барт, Г.Г.Гадамер, Ю.Лотман асарларини ўқиш;
8. Ш.Сент-Бёв, А.Моруа ва бошқа хорижлик методологияга доир асарлар ёзган олимларнинг китобларини ўқиш;
9. В.Г.Белинский, Д.Добролюбов, М.Бахтин ва Ю.Борев асарларини ўқиш.
10. Рус адабиётшунослари илмий асарларини ўқиш.
11. Ўзбек адабиётшунос олимларининг асарларини ўқиш ва таҳлил қилиш.
12. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва “Жаҳон адабиёти” журналида амалий машғулот

VI. ГЛОССАРИЙ

термин	Ўзбек тилидаги шарҳи
“Адабиёт”	- арабча сўз бўлиб, у “одоб” (кўплик шакли “адаб”) сўзидан олинган.
“Адабиётшунослик”	- сўзи ҳам икки қисмдан иборат бўлиб, у “адабиёт билан шуғулланиш”, “адабиётни ўрганиш” маъносини англатади. Бундан аён бўладики, адабиётшунослик адабиёт ҳақидаги фандир.
“Адабиёт тарихи”	- адабиётнинг тараққиёти тамойилларини, ҳар бир даврнинг ўзига хос хусусиятларини, ижодкорларнинг ижодий фаолиятини ўрганади.
“Адабиёт назарияси”	- адабиёт ва ижтимоий ҳаёт орасидаги боғлиқликни, сўз санъатининг кишилик жамияти тараққиёти билан боғлиқ ҳолда ривожланишини, адабий тур ва жанрлар табиатини, уларнинг ўзига хос хусусиятларини, бадиий асар тузилиши, уни ташкил этувчи қисмларни, асарнинг тили, ифода услубини, бадиий-тасвирий воситаларни, адабий йўналиш, адабий услуб, адабий мактаб, ижодкорнинг бадиий маҳорати каби масалаларни ўрганади.
“Адабий танқид”	- жорий адабий жараённи таҳлил қилади. Яратилаётган асарларнинг ғоявий-эстетик қимматига баҳо беради. Адабий жараёнда пайдо бўлаётган ўзгариш, йўналиш, услубларни аниқлайди. Асарларнинг кишилар дид, тафаккурига таъсири ҳақида фикр билдиради.
Филология	- грекча сўз бўлиб, philo - <i>севаман</i> , logos - <i>сўз, билим</i> демакдир.
Образ	- сўзнинг ўзаги “раз” (чизик) бўлиб, ундан “разить”(чизмоқ, йўнмоқ, ўймоқ), ундан

	<p>“образить”(чизиб, ўйиб, йўниб шакл ясамоқ) пайдо бўлган. Ана шу “образить” сўзидан “образ” атамаси вужудга келган. Бу сўз “умуман олинган тасвир” маъносини билдиради. Образ ҳам умумлашган, ҳам индивидуаллашган хусусиятни ўзида гавдалантирган ходисадир.</p>
Бадийлик.	<p>- ходисаларни ҳаётий, жонли манзараларда, кишини таъсирлантирадиган, унда тасаввур уйғотадиган қилиб тасвирлаш. Бадийлик барча санъат турларига хос ходиса</p>
Бадий тўқима	<p>- образнинг ички-ташқи қиёфаси, мақсад, интилишларини намоён этувчи воқеаларни ўйлаб топишдир.</p>
Реалистик образлар	<p>характер-хусусиятлари, хатти-ҳаракатлари ҳаётдаги кишиларга мос келадиган образлар</p>
Романтик образлар	<p>- ижодкорларнинг орзу-хаёлларини ифода этган кишилар сиймосидир. Уларда ижодкорларнинг орзу-умидлари, жамият тўғрисидаги, кишилар ҳақидаги ниятлари намоён бўлади.</p>
Хаёлий-фантастик образлар	<p>- романтик образларга ўхшаб кетади. Бу образларда ижодкорларнинг ҳаётга идеал муносабати, дунёқараши ифодаланган бўлади. Хаёлий-фантастик образлар мўъжизавий, илоҳий хусусиятлар эгаси қилиб кўрсатилади. Халқ дostonлари, эртақларидаги қахрамонларни хаёлий-фантастик образлар дейиш мумкин.</p>
Мажозий образлар	<p>- муайян нарса-ходисалар қиёфасини умумлаштириб ифодаловчи рамзий образлардир. Жумладан, сўфиёна адабиёт асарларида ёр дейилганда Худо назарда тутилади. Гул, лола муҳаббат, севги изҳори</p>

	рамзи саналади.
Аллегорик образлар.	- мажозий образларнинг бири саналади. Аллегорик образлар, одатда, масал ва эртақларда бўлади. Масал, эртақларнинг асосий қаҳрамонлари эса ҳайвонлар, жониворлардир. Уларда айрим одамларнинг феъл-атворидаги камчилик, иллатлар кўрсатилади
Характер	- ўз хатти-ҳаракатлари, мақсад, интилишлари, ўй-кечинмалари, дунёкараши, феъл-атвори билан алоҳида ажралиб турадиган тўлақонли образдир. Шунинг учун ҳар қандай образ бадиий характер бўла олмайди. Асардаги етакчи қаҳрамон ҳар жихатдан фаол бўлса, ўзининг барча жихатлари билан ёрқин кўриниб турсагина у бадиий характер бўла олади.
Персонаж	- бадиий асардаги барча қаҳрамонлар, жумладан, бадиий характер даражасига кўтарилмаган қаҳрамонлар ҳам персонаж ҳисобланади.
Шакл ва мазмун	- воқеа-ҳодисаларнинг ташқи кўринишини акс эттириш орқали уларнинг ички моҳиятини гавдалантириш.
Мавзу	- ижодкор танлаган ҳаётий воқеалар, у ёритган асосий муаммоларнинг умумлашмаси. Адабий асар учун асос қилиб олинган фикр ва мақсад унинг мавзусидир.
Ғоя	- ижодкор мақсадини бошқариб, унинг қарашлари, ҳодисага ёндашишларини маълум бир изга солиб турадиган ана шу ҳодиса.
Конфликт	- латинча <i>conflictus</i> деган сўз бўлиб, “тўқнашиш” деган маънони билдиради. Зиддият, тўқнашув ҳаёт тараққиётини таъминловчи асос бўлгани сингари

	бадий конфликт ҳам асарнинг кизиқарли бўлишининг етакчи воситасидир.
Композиция.	- лотинча <i>compositio</i> сўз бўлиб, “тузилиш, қурилиш, таркиб” демакдир. Бадий асар композициясига қуйидагича таъриф-тавсиф бериш кенг тарқалган: “бадий асар қисмлари, деталлари, бадий тасвир воситаларининг маълум мақсад асосида муайян тартибда жойлаштирилиши”
Сюжет.	- французча <i>sujet</i> сўз бўлиб, “нарсa, мазмун, мавзу” деган маънони билдиради. Асар мазмунини ташкил этадиган, қаҳрамонлар ўртасидаги алоқа, муносабатлар тизими
Фабула	- лотинча <i>fabula</i> сўз бўлиб, масал, ҳикоя қилиш демакдир. Бадий асар фабуласи деганда асар учун асос бўлган ҳаётий материал назарда тутилади. “Фабула — асар воқеаларининг мантиқий жиҳатдан узвий боғлиқликдаги яхлит силсиласи” ҳам дейилади. Ўз маъно ва моҳиятига кўра бу икки термин бир-бирига синонимик характерга эга бўлиб, ҳозирги адабиётшуносликда сюжет термини фаол қўлланилади. Фабула термини эса аста-секин истеъмолдан тушиб қолмоқда”.
Экспозиция	- лотинча <i>expositio</i> сўз бўлиб, “тушунтириш” деган маънони англатади. Воқеалар кечган жой, даврнинг ижтимоий манзараси, қаҳрамонлар униб-ўсган муҳит шарт-шароити кабилар тасвири экспозиция деб юритилади. Экспозиция асарнинг исталган ўрнида бўлиши мумкин.
Тугун	- бадий асарда қаҳрамонлар ўртасидаги зиддиятларнинг пайдо бўлиши. Тугун, кўпинча,

	қахрамонларнинг илк бор учрашуви ёки бирор жиддий муаммо юзасидан тортишиши туфайли пайдо бўлади. Воқеалар тугуни фақат қахрамонлар ўртасида эмас, қахрамоннинг айнан ўзининг ўй-кечинмалари билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин.
Воқеа ривож	- сюжетдаги воқеаларнинг маълум тугундан сўнгги ривожланиш жараёни. Тугун тўсатдан юзага келгандай бўлиши мумкин. Бироқ воқеа ривож узок давом этадиган жараён.
Перепетия	- сюжет воқеалари ривож давомида пайдо бўлган янги тугунлар ёки чигалликлар.
Воқеалар кульминацияси-	- асар сюжетидаги воқеаларнинг энг юқорига кўтарилиб, асосий қахрамонлар характери, қиёфасини кўрсатадиган эпизод.
Ечим	- сюжет воқеалари ва қахрамонлар тақдирининг ҳал бўлишини гавдалантирувчи эпизод
Муқаддима	- муаллиф ўқувчига ўз мақсад-муддаосини маълум қилиб, асари ҳақида тушунтириш, изоҳлар бериши.
Хотима	- қахрамонларнинг асар сюжети воқеалари тамом бўлгандан кейинги тақдири ҳақида маълумот берувчи қисми.
Портрет	- французча portrait сўз бўлиб, “тасвир” деган маънони билдиради. Бадиий асарда портрет қахрамон образини яратишга асос бўладиган омиллар орасида энг муҳимидир. Чунки ёзувчи воқеаларда иштирок этаётган, ўйлаётган, қанақадир мақсадлари бўлган қахрамон қиёфа, кўринишини албатта гавдалантиради. Қахрамон портрети унинг суратини кўрсатиш учунгина эмас, балки рухий дунёсидаги ҳолат, ўзгаришларни англаш, тушуниш

	учун ҳам зарур восита бўлади.
Детал	- ижодкор эътиборни қаратган персонажлар кўриниши, қиёфаси хусусидаги мулоҳазалар уларнинг ташқи жиҳатлари ҳақидагина эмас, ички ҳолатлари тўғрисида ҳам муайян тасаввур олиш имконини беради. Бу эса деталлар асосида ҳосил бўлади. Детал қаҳрамон портретини эмас, унинг феъл-атворини кўрсатишда ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Детал қаҳрамон характер-саҳиясини ёрқинлаштиргани сингари, жой манзараларини аниқ гавдалантиришга ҳам асос бўлади.
Лирик чекиниш	- ижодкорнинг сюжет воқеаларини тўхтатиб, улар туфайли ўзида пайдо бўлган ички кечинмаларни баён этиши.
Пейзаж	- французча <i> paysage </i> сўз бўлиб, “мамлакат”, “жой” деган маънони билдиради. Пейзаж бадиий асарда акс эттирилган табиат манзаралари, воқеа-ҳодисалар кечган жойлар кўриниши тасвиридир. У қаҳрамонлар ҳолат, кайфиятини гавдалантиришнинг муайян воситаси ҳисобланади.
Сайёр сюжет	- бир хил мавзу, бир хил қаҳрамонлар тақдири нақл қилинган асарлар. Сайёр сюжет барча миллий адабиётлар тарихида мавжуд ҳодиса.
Бадиий асар тили.	- адабий тил меъёрларига таянадиган, умумхалқ тилига асосланган, ҳамма учун тушунарли ифодаларни қамраб олган, ижодкорлар томонидан жилоланган тил. Бадиий асар тили илмий асарлар тилидан тасвирийлик, эмоционаллик, образлилик, афоризм каби хусусиятлари билан фарқ қилади
Диалог	- юнонча <i> dialogos </i> сўз бўлиб, “икки киши ўртасидаги

	сўзлашув” деган маънони англатади
Монолог	- ҳам юнонча (monos — бир ва logos — сўз, нутқ) сўз бўлиб, у бадиий асарда иштирок этувчи персонажларнинг ўз-ўзига ёки бошқаларга қаратилган нутқи саналади
Жаргон	- французча jargon сўз бўлиб, “бузилган тил” деган маънони билдиради. Бинобарин, жаргон сунъий, ясама тилдир. У муайян гуруҳ кишилари доирасидагина қўлланади. Жаргон сўзлар ҳам барча кишиларнинг нутқида ишлатиладиган сўз, иборалардан таркиб топган бўлади.
Метафора	- юнонча metaphora сўз бўлиб, “кўчириш” деган маънони англатади. У нарса-ходисалар ўртасидаги ўхшашликка асосланган бўлади. Бироқ метафора айнан ўхшатиш эмас.
Метонимия	- икки тушунча ўртасидаги яқинликка асосланган ўхшашсиз кўчим. Метонимия юнонча metonomadzo сўз бўлиб, “қайта номлаш”дир.
Синекдоха	- юнонча synekdoche сўз бўлиб, унда бир қисм ёки бўлак орқали яхлит, бутун нарса билдирилади ва аксинча. Яъни, бир бутун ҳодиса орқали унинг айрим бўлаги ҳақида мулоҳаза юритилади.
Аллегория(мажоз)	- юнонча allos — бошқа, ўзга ва agogeio — гапираман, демакдир. У эртак ва масалларда, айниқса, кенг қўлланади. Масалан, тулки қиёфасида айёр кишилар назарда тугилади. Чумоли меҳнатқаш, заҳматқаш одамлар тимсоли саналади. Аллегория фикрни пардалаб, сал яшириб ифода қилишнинг энг ўнғай шакли ҳисобланади
Жонлантириш	- кишиларга хос хусусиятларни жонсиз ва мавҳум

	<p>нарса-ходисаларга кўчиришдир. Масалан, <i>хўмрайган булутлар</i> дейилади. Бунда кишиларга хос хўмрайиш жонсиз булутга кўчирилган бўлади. Асарларда тоғ-тош, шамол, дарахт, мевалар худди одамларга ўхшатиб гапиртирилади.</p>
Сифатлаш	<p>- нарса-ходисанинг бирор бир белги, хусусиятини аниқ-равшан алоҳида ажратиб кўрсатишдир. Сифатлаш икки хил бўлади. Биринчиси оддий сифатлаш бўлиб, унда нарса-ходисаларнинг ўткинчи белгилари таъкидланади. Иккинчиси, доимий сифатлаш бўлиб, бунда нарса-ходисаларнинг доимий хусусиятлари айтилади.</p>
Ўхшатиш.	<p>- нарса-буюмнинг маълум бир белгисини бошқа нарса-буюмга солиштиришдир. Ўхшатиш фикрни яққол ифодалаш имкониятини беради</p>
Муболаға	<p>нарса-ходисаларнинг хусусият, белгиларини кучайтириб, орттириб тасвирлашдир. Муболаға муайян нарса-ходисаларни бошқаларидан алоҳида ажратиб кўрсатиш мақсадида қўлланади.</p>
Интонация	<p>- лотинча <i>intonare</i> сўз бўлиб, “қаттиқ талаффуз этиш” деган маънони билдиради. У сўзловчининг, асар муаллифининг ҳодисага муносабатини англатувчи ифода воситаси саналади. Бадиий асарда интонацияни турли тиниш белгилари, мисраларнинг жойлашиш тарзи билдириб туради.</p>
Параллелизм кучайтирилади	<p>- икки ёки ундан ортиқ нарса-ходисани ёнма-ён қўйиш орқали мазмунни ёрқинлаштириш услуби саналади. Унда нарса-ходисалар бир-бири билан муқояса қилинади ёки зидлаштирилади. Ушбу йўл билан фикр аниқлаштирилади, унинг таъсирчанлиги</p>

Такрор	- параллелизмга яқин тасвир усули ҳисобланади. Матнда у аниқ кўриниб туради. Чунки такрор айрим сўз, ибораларнинг маълум бир тартиб асосида қайта-қайта қўлланишидир. Такрор муайян мақсадга мувофиқ қўлланади. Такрорнинг анафора, эпифора, мисралар такрори сингари кўринишлари бор.
Анафора	- юнонча <i>anaphor</i> сўз бўлиб, “юқорига кўтарилиш” деган маънони билдиради. Бунда бир хил сўз ёки сўз бирикмаси шеър мисралари бошида айнан бир хил тарзда такрорланиб келади
Инверсия	- лотинча <i>inversi</i> сўз бўлиб, “ўрин алмаштириш” деган маънони билдиради. Бунда гап бўлаклари грамматика меъёрлари тартибидан фарқлироқ тарзда қўлланади. Инверсия таъкидланмоқчи бўлган фикрга мантикий урғу бериш, уни кучайтириш, таъсирчанлигини ошириш мақсадида қўлланади.
Антитеза	- фикр таъсирчанлигини ошириш мақсадида қўлланадиган ифода усуллариандир. У қарама-қарши фикрларни ифодалаш учун ишлатилади.
Риторик мурожаат	- тантанаворлик, кўтаринкилик ёки кесатиш, кучли ғазаб, нафратни ифодалаш учун қўлланадиган хитоб шаклидаги ифода усулидир.
Силлабик шеър тизими	- бўғинлар миқдорида асосланади. Туркий халқлар, жумладан, ўзбек халқ шеърияти, шунингдек, италян, поляк, француз, испан, румин халқлари шеърияти ҳам силлабик шеър тизимига мансубдир.
Метрик шеър тизими	- эса бўғинларнинг узун-қисқалигига, унлилар ҳолатига асосланади. Грек, лотин, араб шеърияти шундай хусусиятга эга.
Силлабо-тоник шеър	- бўлса, урғули, урғусиз бўғинларнинг маълум

тизими	тартибда келишига асосланади. Рус шеърияти шундайдир.
Тоник шеър тизими	- мисраларда урғусиз бўғин қанча бўлишидан қатъи назар, ритм ҳосил бўлиши, урғуларнинг бир маромда келишига асосланади

VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008.
2. Каримов И.А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. –Т.: Ўзбекистон, 2009.
3. Абдуллаева Р. Шиллер ва ўзбек адабиёти. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси. –Т.:2012.
4. Вафо Файзуллоҳ. Чақмоқ ёруғи.- Т., “Muharrir”. 2012.
5. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. -М. 1998.
6. Гадамер Г.Г. Актуальность прекрасного. М. 1991
7. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведения. -Л. 1998.
8. Жўрақулов У. Худудсиз жилва. –Т., “Фан”. 2006.
9. Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур.-Т., “Академнашр” 2014.
- 10.Расулов А. Мустақиллик даври адабиётининг назарий-методологик асослари. Маънавият.-Т. 2012.
- 11.Рикёр П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. М., 1995.
- 12.Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси.(Ўқув кўлланма) –Т., “Muharrir”, 2011.
- 13.Maren-Griesebach. Methoden der literaturwissenschaft. Stuttgart. 1998
- 14.Норматов У. Устоз ибрати. –Т., Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти. 2007.
- 15.Фрейд З. Психология бессознательного. -М.: Просвещение, 1998. -448 с.
- 16.Фромм Э. Душа человека. -М.: Республика, 1992. -430 с.
- 17.Турдимов Ш. Этнос ва эпос. -Тошкент. “Ўзбекистон”. 2012.
18. Шарафиддинов О. Ижодни англаш бахти. Т., “Шарқ”. 2004.
- 19.“Ўзбек адабий танқиди”. Анталогия. -Т., “Turon-iqbol”. 2011.
- 20.Қосимов Б. Миллий уйғониш. –Т., “Маънавият”. 2002.
- 21.Қуроноф Д. Чўлпон насри поэтикаси. –Т., “Шарқ”. 2004.
- 22.Қуроноф Д., Мамажоноф З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. -Т. “Академнашр”, 2010.

23. Қўшжонов М. Ўзбекнинг ўзлиги. -Т. “Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси” нашриёти. 1994.
24. Ҳаққул И. Ижод иқлими. -Т., “Фан”. 2009.
25. Ҳожиаҳмедов. Шеърини санъатлари ва мумтоз қофия. “Шарқ”, -Т., 1998.
26. Улуғов А. Қалб қандили. “Академнашр”. 2013
27. Солижонов Й. Нутқ ва услуб.-Т. Чўлпон. 2002.
28. Қодиров П. Тил ва эл. –Т. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи. 2005.

Электрон манбалар

29. www.ziyo-net.uz
30. www.litera.ru
31. www.philologs.narod.ru.
32. www.kutubxona.uz
33. <http://www.rsl.ru/>
34. <http://www.msu.ru/>
35. <http://en.wikipedia.org/wiki/Structuralism>